

СУБ'ЄКТИ ЗАСТОСУВАННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ЗНАТЬ В КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Тісний зв'язок спеціальних знань із суб'єктом у якому вони знаходять своє втілення, змушує більш докладно проаналізувати коло таких суб'єктів- носіїв спеціальних знань, а також суб'єктів, які хоча і не володіють спеціальними знаннями, але мають процесуальне право застосовувати знання спеціалістів при розкритті та розслідуванні злочинів.

В.А.Панюшкін поєднує їх у дві великі групи: посадові особи, що здійснюють кримінальне судочинство й інші учасники процесу [1, с.75].

У цьому змісті більш прийнятною, на наш погляд, є класифікація, в якій суб'єкти застосування спеціальних знань, поділені на групи в залежності від їх процесуального положення:

а) державні органи і посадові особи, що ведуть процес (суд, суддя, прокурор, слідчий, начальник слідчого відділу, орган дізнання, особи, які провадять дізнання). Це основні суб'єкти, без яких неможлива кримінально-процесуальна діяльність. Дані суб'єкти наділені правом застосовувати спеціальні знання до процесу доказування, а також безпосередньо чи опосередковано їх використовувати:

б) спеціалісти, які мають процесуальне положення, обумовлене наявністю у них спеціальних знань (спеціаліст при проведенні слідчої дії, експерт, керівник експертної установи);

в) спеціалісти, які не мають процесуального положення (ревізор, технічний інспектор та ін.), у справі вони виступають у ролі свідків:

г) інші учасники процесу (захисник, обвинувачений, потерпілий та його законний представник).

Розглядаючи першу групу суб'єктів, що володіють спеціальними знаннями, необхідно відзначити їх активну роль у кримінально-процесуальному доказуванні. Безпосереднє значення застосування спеціальних знань слідчим, В.І.Шіканов розглядає і як «форму», і як «процесуальний рівень» такого застосування, включаючи в даний рівень також і діяльність спеціаліста [2, с.27]. Принципову не згоду з В.І.Шікановим висловлюють В.Д.Арсеньєв і В.Г.Заблоцький. На їх погляд безпосереднє застосування слідчим своїх спеціальних знань, утворює «не форму, а тільки вищий процесуальний рівень використання цих знань», причому, у зазначений рівень не входить діяльність яких-небудь інших обізнаних осіб, у тому числі спеціалістів. Останні, на думку авторів, діють на більш низькому процесуальному рівні, оскільки їхня діяльність проводиться не інакше як за дорученням слідчого, і ним же оцінюються результати цієї діяльності і, у залежності від його оцінки, вони визнаються чи не визнаються доказами у справі [3, с.55].

На нашу думку, спеціальні знання слідчого не можна розглядати ні як «форму» ні як «вищий процесуальний рівень», а лише як специфічну категорію спеціальних знань, що застосовуються тільки в кримінально-процесуальній діяльності державних органів, без чого зазначена діяльність просто не можлива.

Закон не забороняє суб'єкту доказування опанувати спеціальні знання, у тому числі і криміналістичні, з метою застосування їх у своїй роботі. Чим глибше знання слідчого, тим ефективніше він вирішить питання, що виникають в процесі розслідування. Але процесуальні наслідки застосування таких знань, доказове значення отриманої з їхньою допомогою інформації, будуть залежати від правового положення цих учасників кримінального процесу, характеру розв'язуваної задачі й отриманих результатів.

За вимогами кваліфікаційних характеристик слідчий – юрист, тобто спеціаліст у юриспруденції, і володіння спеціальними знаннями в інших областях для нього не обов'язкове. Разом з тим, типовими для слідчого є знання юридичного характеру, основу яких складають знання теорії правових дисциплін і норм кримінально-процесуального права. криміналістичні знання.

Виникає питання, чи є знання в області криміналістики спеціальними в процесуальному змісті, адже ними володіють суб'єкти доказування. Криміналістика відноситься до спеціальних юридичних наук. Вона не вивчає визначену галузь права, її місце на стику між галузевими юридичними і природно-технічними науками. Криміналістичні знання являють собою систему тісно пов'язаних між собою юридичних і природно-технічних наукових відомостей, що в цілому відносяться до юридичних знань.

Як уже відзначалося вище, суб'єкти, що здійснюють доказування, вправі використовувати власні спеціальні знання у випадку, якщо вони ними володіють. Однак це застосування повинне мати визначені межі.

На даний час спеціальні знання використовуються слідчим в основному для виявлення, фіксації і вилучення доказів. Однак з метою дослідження вони застосовуються ще не досить широко, що обумовлено відсутністю в теорії і практиці єдиної думки про можливість такого застосування. Так, Н.А.Селіванов категорично відкидав можливість висловлювати слідчим якісь висновки у протоколі огляду [4, с.125]. З.М.Соколовський, виходячи з практичної доцільності, в окремих випадках, припускав надати слідчому такі права [5, с.72-73]. Г.Л.Грановський писав, що криміналістичне дослідження об'єктів слідчий може проводити, коли ознаки сприймаються безпосередньо органами почуттів [6, с.104]. Аналізуючи приведені вище точки зору, на наш погляд, слід в цілому погодитися з позицією Н.А.Селіванова, однак з урахуванням доповнення А.В.Дулова, якій вказує, що при дослідженні слідчим об'єктів не всякі відомості чи висновки можуть мати доказове значення, а тільки такі, які впливають з дослідження, як очевидні для всіх учасників процесу [7, с.34]. Очевидність виявленої інформації (результатів досліджен-

ня) не тільки для слідчого, але і для всіх учасників кримінального процесу – той критерій, що визначає обсяг і зміст дослідження проведеного слідчим у ході слідчої дії.

Законом встановлено, що висновки слідчого не можуть бути доказом у справі, у той час як висновки експерта є такими доказами (ст.65 КПК). З цього випливає, що слідчий повинен застосовувати спеціальні знання таким чином, щоб самому не стати джерелом доказів.

Позиція С.А.Шейфера стосовно органів, що здійснюють розслідування з кримінальних справ, як суб'єктів формування доказів у процесі їх збирання, може бути, на наш погляд, доповнена [8, с.23]. Оскільки слідчий не тільки збирає, а й оцінює докази, варто позначити його діяльність, як формування доказової бази – кінцевого результату доказування.

Дії по формуванню доказової бази на попередньому розслідуванні складають право й обов'язок саме органів держави. Наділення інших учасників процесу широкими правами в доказуванні аж ніяк не означає, що і вони можуть виконувати цю функцію. Так, ввести в кримінальний процес спеціаліста, визначити доказове значення результатів його діяльності й оцінити їх, може і повинен саме державний орган. Тому комплекс наданих спеціалісту або експерту прав і покладених на них обов'язків не можуть реалізувати без допомоги вищезазначених органів.

Відзначимо, що до цього часу в науково-методичних працях, у слідчій та судовій практиці немає однозначного тлумачення терміну «спеціаліст». Загальне поняття спеціаліста можна визначити як особу, що має відповідну спеціальну освіту, володіє науковими, технічними чи іншими спеціальними знаннями. Тобто особу, яка є носієм спеціальних знань. Спеціаліст це особа, що володіє спеціальними знаннями і навичками, необхідність у застосуванні яких виникає при провадженні слідчої дії. Очевидно, що таку необхідність встановлює слідчий, для допомоги якому, власне, і залучається спеціаліст. У ст.128¹ КПК України сформульовані основні права й обов'язки спеціаліста. Як справедливо відзначають В.Д. Арсенєв і В.Г.Заблудський, доказова діяльність спеціаліста «растворяється в доказательственной деятельности следователя и ее результатах» [3, с.72]. Оскільки результатом слідчої дії є закріплені в протоколи відомості про фактичні дані, спеціаліст також бере участь у формуванні даного доказу.

Важливішим суб'єктом застосування спеціальних знань є судовий експерт. Виходячи з п.2 ст.10 Закону «Про судову експертизу» можна визначити експерта як спеціаліста з вищою освітою, який дає висновок при розгляді питань, що мають значення при попередньому розслідуванні справи чи судовому розгляді.

Експерт – основний і невід'ємний суб'єкт експертизи як одного із засобів доказування. На практиці виникає проблеми з встановленням наукової компетенції експерта. Очевидно, що процесуальною фігурою, яка визначає достатність чи недостатність обсягу зазначених знань у експерта, може бути тільки слідчий чи інший державний орган. Компетентність експерта як особистісний критерій, прямо пов'язаний з фігурою конкрет-

ного експерта, враховується слідчим і судом у момент призначення експертизи. На практиці компетентність експерта визначається належністю його до реєстру: атестованих судових експертів державних і підприємницьких структур та громадян, наявність відповідного свідоцтва. Зазначене положення дозволяє слідчим, призначаючи експертизу, з єдиних позицій оцінити рівень професійних знань і навичок судових експертів.

Експерт створює своїми діями самостійне джерело доказів – висновок експерта, і несе за нього особисту відповідальність (ст.198 КПК). Свою дослідницьку діяльність експерт також здійснює самостійно. Зокрема, у постанові Пленуму Верховного Суду України № 8 від 30 травня 1997 року «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» (п.9) підкреслене право експерта на самостійний вибір способу проведення експертизи, але це не виключає обов'язковості вказівок слідчого і суду по даному питанню, наприклад, амбулаторного обстеження особи.

Сказане свідчить про те, що, незважаючи на окрему самостійність, експерт здійснює свою діяльність за дорученням державних органів і під їх процесуальним контролем.

Керівник експертної установи, як суб'єкт кримінально-процесуальної діяльності на відміну від слідчого і суду здійснює методичний контроль над провадженням експертизи. Цей його обов'язок впливає зі змісту закону і прямо встановлений відомчими нормативними актами. У зв'язку з цим вказівки керівника з питань методичного характеру (про проведення додаткового дослідження, застосування визначеної методики) обов'язкові для експерта. На наш погляд, таке рішення питання не підриває принципу процесуальної самостійності експерта, а спрямовано лише на забезпечення повноти і всебічності дослідження.

Окремою групою осіб, які володіють спеціальними знаннями, але не мають визначеного процесуального статусу, є ревізори, технічні інспектори та ін. Правове положення усіх цих осіб у процесі доказування визначається ст.66 КПК. Слідчий прямо не здійснює контроль за діяльністю зазначених суб'єктів, оскільки вона не регулюється КПК, але саме від слідчого залежить, чи будуть результати їхньої діяльності використані як докази.

Спеціальні знання в даний час широко використовують у своїй діяльності захисники. Згідно з ст.6 Закону України «Про адвокатуру» та ч.3 ст.48 КПК адвокату надано право отримувати письмові висновки спеціаліста з питань, вирішення яких вимагає спеціальних знань, і відомості про факти, вказані в цьому висновку, можуть бути використані як докази у справі. Право отримувати письмові висновки спеціаліста, перетворює захисника зі стороннього критика в активного суб'єкта формування доказової бази. Отримання захисником письмових висновків спеціаліста, на наш погляд, слід вважати непроцесуальною формою застосування спеціальних знань, а результати таких висновків віднести до категорії інших документів, передбачених ст.83 КПК.

Обвинувачений та підозрюваний також можуть використовувати спеціальні знання обізнаної особи в своїх інтересах у процесі призначення і проведення експертизи (ст.ст.197, 202 КПК).

Поряд з обвинуваченим і підозрюваним в кримінальному процесі діяльну участь приймає потерпілий. Ця категорія учасників процесу також має визначені права. Потерпілий може клопотати про залучення спеціаліста, призначення експертиз, витребування та приєднання до справи документів, в тому числі підготовлених з застосуванням спеціальних знань. Підлягають задоволенню клопотання потерпілого про витребування або приєднання до кримінальної справи документів, отриманих з використанням спеціальних знань, якщо ці документи отримані у відповідності до встановленого законом порядку. Остання вимога викликана, в основному, тим, що з'явилися недержавні організації з надання юридичних послуг населенню, деякі з них проводять криміналістичні дослідження. На наш погляд, результати такого роду досліджень не можуть мати доказового значення, рівного експертному, якщо вони отримані не на підставі постанови слідчого про призначення експертизи.

Незважаючи на досить широку регламентацію використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві ще існують пробіли, які необхідно усунути при підготовці нового кримінально-процесуального закону.

Список літератури: 1. Панюшкин В.А. Научно-технический прогресс и уголовное судопроизводство (правовые аспекты). Воронеж, 1985. 2. Шиканов В.И. Актуальные вопросы уголовного судопроизводства и криминалистики в условиях современного научно-технического прогресса. Иркутск, 1979. 3. Арсеньев В.Д., Заблудский В.Г. Использование специальных знаний при установлении фактических обстоятельств уголовного дела. Красноярск, 1986. 4. Селиванов Н.А. Основания и формы применения научно-технических средств и специальных знаний при расследовании преступлений // Вопросы борьбы с преступностью. М., 1968. - Выпуск 7. 5. Соколовский З.М. О применении следователем криминалистических знаний // Советское государство и право. 1957. - №1. 6. Грановский Г.Л. Основы трасологии. М., 1965. 7. Дулов А.В. Права и обязанности участников судебной экспертизы. Минск, 1962. 8. Шейфер С.А. Собрание доказательств в советском уголовном процессе. Саратов, 1986.

Надійшла до редколегії 02.03.2001р.

*Д.П. Альошин,
ад'юнкт каф. крим. права та кримінології Нац.
ун-ту вуптр. справ*

ВІДМЕЖУВАННЯ СПІВВИКОНАВСТВА ВІД ПОСОБНИЦТВА ПРИ ВЧИНЕННІ РОЗКРАДАНЬ

Відмежування співвиконавства від співучасті з розподілом ролей, зокрема, від такого її різновиду, як пособництво, представляє собою досить складне питання, що має велике практичне і теоретичне значення.